

## ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՒ ՎԻՐԱԲՈՒԺՈՒԹՅՈՒՆԸ

Համաեւրոպական պատերազմը, եթէ իր բերաղէտ ազդեցութեամբը կրցաւ պահ մը խանգարել բժշկագիտութեան մեքենային կանոնաւոր աշխատութիւնը, սակայն երբեք չ'յաջողեցաւ կասեցնել դայն:

Գիտուն բժիշկներ աներկեան շարունակեցին իրենց համբերատար հետազոտութիւնները, նոյն իսկ պատերազմի դաշտին վրայ: Սարսափի տարափներու ներքեւ կամ արիւնի հեղեղներու մէջ, անոնք յամառ տքնութիւններով կրցան հայր ըլլալ գիտական ա'յնպիսի նորութիւններու, որոնք յաւէտ փառք ու պարծանք պիտի ըլլան բժշկական արուեստին:

Երկար է անոնց թուումը, բայց հարեանցի ու արագ ակնարկ մը միայն վիրաբուժական ճիւղին վրայ՝ բաւ է իմանալու՝ թէ ի՞նչ հսկայ յառաջադիմութիւններ ըրաւ այն:

Ուէօնթկէնեան ճառագայթներով զննութիւնը՝ հասաւ դէպի կատարելագործութիւն, որու շնորհիւ վիրաբոյժը կոտորած ոսկորներու դէրժը աւելի որոշ ու մեկին տեսնելով, վստահ գիտակցութեամբ մը քով քովի կը բերէր զանոնք ու կը կարէր յաջողապէս և ահա ոսկրաքեղումի (Fracture des os) բուժման տեղութիւնը կը կարճէր զգալապէս:

Մարմինի այս ու այն կողմը թաղուած գնդակները չա՛տ դիւրութեամբ կը հանէին վիրագէտ — բժիշկները. վիրաւորուած զանկերը անվտանգ կը բանային ու կը գոցէին. ճեղքուած զանկերէ դուրս պոռթկած ուղեղի մասնիկներ ներս կը դնէին կամ կը կտրէին, առանց ենթակային կեանքին վնաս բերելու. սրտի կամ շնչերակի ստացած զարհուրելի վէրքերը կը կարկտէին ճարտար գործողութեամբ և ամենայաջող հետեանքներով, և կրծային վանդակին վրայ կը կատարէին չ'տեսնուած վիրահատութիւններ, բոլորն ալ յաջողութեամբ պսակուած:

Պատերազմի միջոցին թեւը, ոտքը կամ սրունքը վրայ տուող զինուորը՝ արհեստական անդամներով օժտելու գործը սքանչելի կատարելութեան տարին և ատոր շնորհիւ թեւատ, ոտնատ մարդիկ բնականի պէս աշխատիլ սկսան, չգատապարտուելով բնա՛ւ մուրացկանութեան գարշ ու զազիր կեանքին:

Ամենէն սքանչելին սակայն, օդաւիլ և օդաւազ վիրաբուժութիւնն էր, aérochir կոչուածը, որու միջոցաւ վիրաբոյժներ՝ սաւառնակներու մէկ նոր կատարելագործութեամբ, սկսան՝ օդին մէջ թռչտելով՝ աւելի արագ հասնիլ վիրաւոր զինուորին սնարը, անոր պահանջած դարմանը կարելի եղածին չափ շուտով փութացնելու, կամ ի հարկին՝ դայն ժամ առաջ ապահով դարմանատուն մը փոխադրելու:

Իւծախտային բաց վէրքերը կամ կեղերը գործողութեամբ կամ անդամահատութեամբ լաւացնելու ծանօթ դադափարէն բոլորովին հրաժարելով, երթարկեցին արեգակնային ճառագայթներու թափանցիկ աղբեցութեան և սլաակեցան բուժական կատարեալ յաջողութիւններով:

Իրենց պարտականութեան և կոչումին հաւատարմարար և հոգեին նուիրուեցան այսպէս բժշկներ — վիրաբէտներ, ու անոնցմէ շատեր իրենց կեանքն իսկ զոհեցին:

Եւ երբ գիտութեան այս մարդիկը հոս կեանք փրկելու գործին բոլորանուէր, իրենց դուլը կը պատռէին, որպէս զի նոր բան մը հնարէին՝ մահու ճիրաններէն աւելի շատ կեանքեր ազատելու, անդին՝ գիտութեան նուիրուած ուրիշ մարդիկ ալ իրենց ուղեղը կը պայթեցնէին, թէ ինչեր կրնային դուրս թխսել՝ աւելի շատ թուով կեանքեր հնձելու: Ի՞նչ հեղեղութիւն.....

ՏՕԲԹ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

### ԱՄԻՐՏՈՎԼԱԹԻ «ԱՆԳԻՏԱՅ ԱՆՊԷՏ»Ը

Բազմալէպի 1926 Հոկտ. սրահին մէջ բժ. Ա. Մելիքեան կը յայտնէ, թէ «Երևանում մի մասնաւոր մարդու մօտ կայ Ամիրտովլաթ բժշկի Անգիտաց անպէտ աշխատութիւնը», որ փոխանակ 1482-ին գրուած ըլլալու, կ'ըսէ, «մեր տեսած ձեռագրի մէջ ԹՃԲ ցոյց է տալիս 1453 թուականը, մի հարց որը պէտք է հետաքրքրական լինի շատերի համար»:

Անկարելի է, որ Ամիրտովլաթի այս ձեռագիրը 1453-ին գրուած ըլլայ: Պարզապէս թուականի չփոթութիւն մը կամ թէ կեղծիք մը կայ հոս. վասնզի այս թուականը՝ Կ. Պոլսոյ առման ժամանակն է. իսկ Ամիրտովլաթ պատերազմի և ջարդերու արհաւիրքներուն մէջ չէր կրնար Բժշկարան գրել: Ասկէ զատ, Ամիրտովլաթ ո՛չ միայն կը յիշատակէ իրեն ժամանակակից Կ. Պոլսոյ Հայոց պատրիարքին անունը՝ Նիկողայոս, որ դահակալած է 1478-էն մինչև 1489, այսինքն՝ կեղծուած 1453 թուականէն քսանըհինգ տարի ետք, այլ և ինծի ծանօթ բոլոր ձեռագրաց մէջ ալ երկիցս կը յայտնէ, թէ «Անգիտաց անպէտ»-ը գրի առած է 1478-ին, և աւարտած է 1482-ին:

Այս մասին տեսնել իմ «Անգիտաց անպէտ»-ի հրատարակութիւնս, երես 1 և 624:

Կ. Յ. ԲԱՄՍԱՋԵԱՆ